

„Душе моя, что спіші, конець приближається“.

В той час двері з грюкотом зіскочили з завісів і чотири червоноармійці з рушницями перескочили поріг. Ні студент, ні сотник, ні технік нічого не зрозуміли. Сотник устиг тільки занести над головою руки, стуливши їх на взірць варязького щита. Студент хотів підвестися на локіть, однак посковзнувся. Так і лишився лежати на правому боці. Технік устиг, захищаючись, сціпити голову між колінами.

—о—

Голова ісполкому нетвердо тримаючись на ногах, наказував червоноармійцям:

„Копайте яму середі уліци, пускай їх могіла послужит для другіх нравоученієм“.

На монастирській дзвіниці вдарили всі дзвони. Срібні оксамитові їх тони відгукнулися в лісі і забреніли величньо, побідно і гармонійно. А назустріч їм бреніли зелені чотки хвойової щітини, бреніли той гимн, який полишили в лісі три подорожні:

„Взбранной воеводи побідітельниа“.

|||||||

Н. Королева.

IV. Горличка *).

„Співаймо псалму про весняні чари“.
У. Кравченко.

Що син багатого й славнозвісного лицаря Анклітцена втік з батьківського замку й щез без сліду, це не могло бути подією буденною, котру можна легко забути. Та ж увесь хрищений мир, не лише фрейбурзької околиці схвилювали й розбурхали речі важливіші й цілком несподівані, мов грімовидя на Різдвяних Святах. В побожному місті Фрейбурзі, біля якого стояв славний своєю праведністю кляштор, на спокусу люду християнському, на погибель чималого числа хрищених душ обявилось разом дві відьми. Власне: ціле кодро відьомське, бо ж були це мати й донька, прачка Тільде та її „сновида“ — Колюмба, котра, не інакше як з намови диявола, „вчилася на абатису“, щоб замазати людям очі й відразу позамітати за собою всі сліди. Та ж не такий вже й хитрий чорт, щоб окрутити людей побожних: відьом викрили, петлі диявольські порозплутували, й усім тепер було ясно, що не тільки були це відьми безсумнівні, але ж і події в „замку на шпичаку“ безперечно мали до відьомської справи якесь ближче відношення. Не без нечистого це сталося, щоб син-одинак такого можновладця, одинокий представник роду, котрому, власне, було все дозволене й уможливлене, — ні з сього, ні з того намагався вбити рідного батька, а потім не-

*) Четвертий розділ повісти „1313“. Попередні розділи гл. чч. 6—7, 8—9 і 10—11 1934.

мов під лід пішов, покинувши всі статки й маєтки. І сталося все це тільки на те, щоб опинитись з „сновидою“ в одній школі того „печеного чорта“, вправленого у вихованню відьом, який мабуть своєчасно отримав попередження від свого „патрона“ й також мов під землю пішов. Відьми ж, хоч і не крилися з тим, що молодого Анклітцена знали, на нього сорочки прали й часто з ним здибувались, — ні за що не хотіли признатись у якихсь інтимніших з ним взаєминах. Особливо ж донька при згадці наймення Константина хвилювалась, плакала, але немов камяніла й не пускала й слова з уст, неначе шлюб мовчання дияволу зложила. Та ж те все нічого не допомгло. Тепер вже скрізь, по всіх околицях стало напевне відомо, що відьма Колумба так само, як за давні часи бісиця Венера лицаря Тангейзера, так тепер лицаря Константина тримала увязненого в скелях Меркюрюсбергу. І, як тільки зійде вечірня зоря, сходиться з ним щокожної п'ятниці.

Так переказувалось з уст в уста, від вуха до вуха. В дійсності фрау Тільде немов збожеволіла. Вона плакала безупинно, присягалася на всіх святих, годинами клякала перед образами й вказувала на всіх духовних, що вона — добра християнка. Але ж тяжко було вірити її оправданням, коли що-раз проти неї висувались все важчі обвинувачення. З них найменче було те, що її зловила в лісі невидима сила ожиновою лозою. Можливо б, хоч і неймовірно тяжко було виправдатись і відносно доказаного сусідкою факту, що Тільде могла, коли тільки хтіла, вивести аспіда. Виключно для тієї мети тримала прачка зачаровану курку, яка, хоч на вигляд і нічим не відрізнялась від курей звичайних, однак несла яйця, повні крові. А кожному відомо, що, коли таке закривавлене рідкою кровю яйце 21 день поносити під лівою пахвою, то з нього достойтно виплодиться аспід. Буває він виключно барви чорної, на голівці ж має один, або навіть і два ріжки.

Інші люди також бачили таких молодих аспідів у фрау Тільде на вгороді, поміж зелениною, коли її не бувало вдома. Певне тоді вони вилазили з її потаємних схованок, бігали собі вільно та паслися...

Погано було для Тільде й те, що кілька свідків доказували на неї, ніби вона може, коли схоче, викликати дощ, навіть з ясного неба. Бувало, говорить вона комусь із сусідів: — „Вибачайте, мушу мерщій додому. Буде дощ, аби добігти!“ — І справді, щойно до хвіртки своєї добіжить, за клямку рукою візьметься, аж тої хвилини — злива, як з цебра. Швець Ганс Бем присягав і на Святу Євангелію, що з ним було таке. Побачила його фрау Тільде, як він з кошою, а донька його — Барбель з граблями йшли „на траву“, що вони мали арендовану, як і що-року, на млинаревій луці, біля потоку, — тай, відсунувши віконце, гукає їм через вулицю:

— Куме Гансе! Куме Гансе! Покличте хутчій ще двох доньок своїх, то б то Кетхен і Труду, щоб швидче впорались

на луці. Тай візочок відразу возьміть, бо — каже — не встигнете й додому, як почнеться злива та ще може на кілька день. Може, говорить, і сіно вам погнити.

Швець Бем таки згрішив тоді; послухав відьми, забрав усіх трьох доньок та возик, і сталося так слово в слово, як вона напроорокувала: ледви вони з травою у ворота, як линув дощ. І світу Божого не було видко повних дві доби, аж потічок вишшов з берегів й залив усю млинаруву луку.

Обвинувачували тяжко фрау Тільде і в тім, що була вона в дуже добрих взаєминах з алхіміком, що по всіх околицях люди при згадці про нього христились, а народня опінія мала для нього загальну назву „печеного чорта“, або ще „пекельного діда“. Остання назва мала в собі кепський інший сенс, а саме: найстаріші люди в Фрейбургу та близьких селах запевняли, що й перед 50-тма роками, чи навіть і ще раніш, коротко кажучи, „відколи живуть вони на світі“, пам'ятали цародія дідом, старим дідом, котрий, очевидно, ніколи й не мав молодости, що є зявищем неприроднім і людям неналежним. Самий же той факт, що звичайна прачка й свинарка посидала до „пекельного діда“ доньку в науку, замість вчити її бодай на швачку чи мережалъницю, в зв'язку з усім іншим, був дуже підозрілим. Перетягало шалю на терезах обвинувачення й те, що знов таки пра-звичайнісенька свинарка так добре розумілася на лічивих (та чарівних!) зіллях, що постачала їх і алхімікові, й людям ними пособляла.

Видима річ, коли б свята інквізиція могла мати до своєї розпорядимости самого фізика, справа була б далеко ясніша. Однак — на нещастя — його не схопили, бо він зник завчасу, мов з димом розвіявся, коли його прокляте лігво зайнялося ні з сього, ні з того. І сталося саме це в ту ніч, коли вже дали наказ ув'язнити „пекельного діда“. Ясно, що коли б він мав сказати на Божому Суді щось добре, то йому не було чого лякатися. А попередила його не хто інший, як відьма Тільде, його співробітниця. Дехто бачив, а інші — то навіть і пізнали враз, як вона перекинулася вночі в крука й билася в алхімікове вікно. Щоправда, знайшлися і такі, котрі запевнювали, що ніби то був це не крук, а сокіл, а вязничні дозорці посвідчили, що відьма з своєї хурдиги в тій дубі не виходила, а ревно молилась, хитаючись збоку на-бік. Та ж, відомо, що ніхто не перешкодить відьмі перекинутись і на сокола, не конче ж на гаву чи сову, а доглядачам часто відьми напускали туману в вічі так, що вони бачили зовсім не те, що було в дійсності.

Однак дуже збивало суддів, що рішучо всі, навіть найважливіші свідки проти відьми, а — головно — місцеве духовенство категорично свідчили, що впродовж всього життя Тільде справно виконувала всі приписи Св. Церкви. Рішучо що-неділі вона була в костелі, сповідалася часто, навіть брала участь в побожно-добродійному сестрицтві й по п'ятницях тримала „сухий“ піст.

Також ніхто навіть з найправедніших фрейбурзьких людей

ніколи не помітив, щоб ставала вона спиною до вітара, як це звичайно роблять відьми, не можучи з цим укритися від зору людей праведних, дарма, що грішники того можуть і не зауважити.

Та що все це могло важити проти страшного посвідчення Тільдиної сусідки, Катерини Гюнтер, також — удовиці, як і фрау Тільде. А було це так. Над вечір Катерина вертала з лісу, куди ходила по суховій. Звісно: оберемок сухозію — за плечима, а за пасом — гострий ніж-колодій, що ним віття часом підрізувати доводилось. І от, саме на роздоріжжі, де біля „Сухого Дубу“ два шляхи „Андрієвським“ хрестом збігаються, зненацька підхопив куряву вихор. Та такий, що аж очі Катерині пилюкою чисто засипало, а вихор саме на середохресті крутиться, немов добрячий мотуз з куряви до неба встає. Вихопила Гюнтерка ножа з-за пасу, розмахнулась та так і влучила просто всередину у той вихор. Кожний бо добрий християнин так би на її місці зробив! Бо ж відомо, що стовбом-вихорем відьми на роздоріжжі крутяться чи — може — бісового танцю танцюють. Ну, звісно, вихор по тому враз впав.

Фрау Катерина без пригод дійшла собі до дому, скинула віття під повітку, аж раптом нагадала, що була це — п'ятниця, а вона ж по п'ятницях конче мусіла мити вікна у пані бургомистрової. Ой, леле! Може вже зацна пані й присилала по неї?! Вхопила вона хустку на голову, а по дорозі й заскочила до сусідки: поспитатись, чи не було посланця й що та йому сказала? Вскочила в хату, навіть не заклепавши, й бачить: сидить фрау Тільде біла, як крейда, на стола спершись. Коло неї ж хустки закривавлені та червона вода в мисці.

— Що за Боже допущення? Що трапилось, сусідонько? — вже й про свою справу забула Гюнтерка.

А Тільде ледви голос відводить:

— Хліба, мовляв, хотіла до цибулі на підвечірок врізати, бо у п'ятницю, як знаєте, крім сухого хліба та цибулі, нічого іншого не вживаю. Аж буханець, говорить, був зачерствий, а ножа щойно об макітру нагострила. Тай сковзнувся (ніби то) ніж по крайцеві та так просто в бік і застромився, мало не на пів-пальця, каже. От се, ледви, — говорить — дала собі ради, а сили не маю, щоб устати та за працю братись.

Тоді фрау Гюнтер не сказала нічого, бо ж не до розмов було. А що пані бургомистрова її дуже лаяла за запізнення, то й зовсім була про ту подію забула. Тепер же згадала і ясно їй стало все, бо ж — поперше — рана у боку фрау Тільде була саме на тій височині, як вона, фрау Гюнтер ножа у вихор встромила. А по друге, й люди казали, що того дня Тільде також у ліс по трави для „печеного чорта“ ходила.

От же, після всього того, не могло бути інак, як сталось: в першу п'ятницю адвенту фрау Тільде за доказане чарівництво спалили на стосі. Вірним на навчання, грішним — на острах та пересторогу. Її ж душі, гріхами обтяженій, на спасіння та від гріхів увільнення.

З Колюмбою ж справа була далеко складніша.

Що її треба було спалити і то — якнайскорше, — про це ні в кого не було сумніву. Однак її не спалено відразу, а відвезено — казали люди — аж до самого Риму. Заковану в поперед посвячені та свяченим „Йорданським“ кадилом обкурені кайдани, везено її в закритому кочі. А з нею вкупі повезли ще й доньку вязничного дозорця.

Повідали люди, що такої відьми, як та Колюмба, як світ-світом, ще не бувало. Тому й повезено її на показ ніби то аж Найсвятішому Отцю. Він бо єдиний може вирішити: чи не є це саме ота „діва-архигрішниця“, від якої має народитись антихрист? Не дурно ж бо спаленій матері її все ввижалися вогняні стовпи, на яких спірається небо та й бачила вона, як небо падає й приходить кінець світа.

Дійсно, Колюмбу вивезли з фрейбурзької вязниці, але не до Риму. А сталося те ось чому.

Щоби відьма не встигла приправитись на допити й на все не мала б готової відповіді, її не брали до судової салі, але ж самі судді несподівано з'являлись в її вязничній целі. Одного ранку, щойно на світ почало благословлятися, вони вступили до вязниці, й — що було цілком незрозуміло, — не знайшли біля її цілі жадної варти. Не зрозуміло було тим, що сам старший дозорець на власні очі бачив, як відходила нічна варта, а натомість вступила варта денна, з якою він ще й гомонів про можливу зміну години, бо вночі він мало спав, бо ж йому дуже крутило в ногах. Навіть і наймення вартівців йому було відоме. Однак вартівців не було під хурдигою, за те вони стояли під вязничною каплицею!

Коли ж судді з дозорцем вступили до целі, Колюмба сиділа на соломі, яка була в неї замість ліжка та ззувала черевики, так запорошені, як бувають у людини, котра тільки-що повернула з далекої мандрівки. Руки й ноги відьмині були холодні, як крига. Коротко кажучи, все свідчило про те, що відьма виходила на довший час з своєї вязниці й щойно повернулася назад.

Не встигли судді отямитись, аж знову ще дивна новина. Дозорець, що відімкнувши двері, пішов був висвітлювати справу з вартівцями, — блідий і в переляку майже прибіг до суддів, тягнучи за руку свою доньку, п'ятнадцятьохлітню Емерль.

— Ні в чім не винен, в жадних чарах не грішен, я, — шептав зблідлими устами, підштовхуючи наперед Емерль. — Вислухайте її, світлі судді! Заступіться, захистіть нас від напасти!

Дівчатко, майже дитина, тихе, побожне, правдиве, чисто-ягнятко, стоїть тільки великими, ясними очищами кліпає. Відняло їй, мабуть, з переполоху, мову. Подруге, саме, коли судді почали дівчатко розпитувати, привезено їм нарочного листа від достойної матери Ерентруди, абатиси сусіднього кляштору. А в тім листі було написано, що невідомо, мовляв, абатисі, що саме у фрейбурзькій вязниці трапилось, а тільки бачила вона

після вечірньої молитви видину: ніби замкнено у вязницю білу голубку, та ж дика горличка дзьобом грати в цілі виломала й ту голубку на волю випустила. Нарешті, взяли на увагу, що положення старшого доглядача вязниці стає дуже незручним, коли у нього під доглядом опиниться й його власна донька. Тому й вирішили вивезти Колюмбу й Емерль геть з Фрейбургу, невідомо куди.

— о —

Як юність, був радісний день. А тим часом рік старів і йшов до зими. Тихе, прозоре, дзвінке осіннє повітря; танцюючі щовечора мушки на тлі сяючих, пухких хмарок, що були ніби відблиском райської слави над землею, — все це відганяло думки про зиму, котра довго не приходила сього року. Хотілось вірити, що вона й не прийде ніколи. Над вечір золотисті обрії затаглись сріблястою імлою й потепліло ще. Місяць, що саме був у повні, мов профільтовував крізь прозору імлу своє зеленкувате проміння, що перетворювало звичайні в-день речі у фантастичні примари. Дійсність ставала подібною на сонний привид, тайну якого так непереможно хотілось збагнути, розгадати...

Та фрейбурзьке міщанство міцно спало по веселих святах обжинків й не цікавилось змінами природи. Лише Емерль, донці вязничного дозорця було якось дивно й неспокійно на серці. Без жадної причини їй було тоскно, аждо плачу, і той жаль за невідомим рішуче відганяв від неї сон. До того ж дівчині було незносно парко в низькій хатині, з масивним склепінням від товстих, „вязничних“ стін, де впродовж цілого дня пекли й варили.

Не знаходячи спокою, Емерль тихенько встала з ліжка, одяглась, взулася, і нечутно вийшла в садок. Невеличкий, оточений височенною стіною, він нагадував скринку без віка. Поза муром з одного боку тьмяно вимальовувався зарис масивної будови вязниці, що випиналася вгору, мов замок на копці. Просто перед Емерль, у білій стіні огорожі темніли дверцята, що виводили на шлях до міста.

Емерль сперлась на поручні ганка й дивилась на завії імли, що повільно розкладались по землі, легесенькі, прозорі, мов тонка пухова пряжа. Часами вони помалу, ліниво ворушились і підносились в гору.

— Немов мертві ворущать руками під саваном, — подумала Емерль і, перехрестившись, почала молитись за свою, нещодавно померлу матір.

Зненацька в амбразурі з деревляними дверима, в товщі муру, почулося шамотіння. Хтось постукав з вулиці, помовчав трохи — й постукав ще і ще. Емерль випросталась і нашорошилась. Змалечку зростала вона за мурами, ґратами та запорами вязниці й не знала страху перед злодіями чи розбішаками: люди тих станів сюди добровільно не приходили. Однак тепер дівчину обвіяло холодком й на спині набігла гусяча шкіра. В таку ніч бо можна було сподіватись появи істот неживих.

Втративши силу зрушити з місця, дівча залякло на сходинці, обпершись спиною об соху ганка. Тим часом ворітця тихо відчинились. Крізь молошну імлу, що значно згускла, йшла чи пливла висока постать, загорнена в довгу, ніби темно-червону одіж. Каптур, що спадав на все обличчя, відкривав лише частину підборіддя, котре гостряком висувалось вперед і видавалось біло-мармуровим. Притримуючи біля тіла фалди широкої одежі, незнайомий повільно переходив садок і наближавсь до Емерль. І що-менчала віддаль між дівчиною та дивною постаттю, тим дужче холоділо у Емерль серце, а волосся на голові починало ворухитись, намагаючись виплутатись з кісника, яким туго було повязане на-ніч. Дивна тиша натискувала їй на вуха, немов на них надушували невидимі долоні. На хвилюку — а може й на цілу вічність? — Емерль втратила всяку уяву, де вона й що з нею діється.

Коли ж отямилась, зауважила, що йде білим, безкраїм шляхом, котрий тягнеться рівною стьошкою вперед і далеко-далеко зникає в зеленавій імлі. Йде не сама: попереду пливе, мов хмара по небу той чорнець — не чорнець у каптурі, що увійшов ворітцями в садок вязниці. А за ним і попліч з Емерль — тим же кроком, що й Емерль, йде Колюмба, увязнена в хурдизі чарівниці.

Емерль знала Колюмбу й раніш. Часто бачила її у церкві, або в місті чи на ярмарку. Ніколи не розмовляла з нею, але чула, що вона — химерна, „сновида“, й не така, як інші дівчата в місті. Всі ж бо говорили зі слів катехети, котрий її вчив у школі, що ніколи він не бачив розумнішої дитини й що вона могла б бути абатисою вченого кляштору. Тому Емерль дуже нею цікавилась, але ж — тільки здалеку. Бо вона добре знала, що з нею, дочкою вязничного дозорця ніхто не хоче приятелювати, або навіть не захоче й говорити при людях. Звісно, кожен знав, що вона — Емерль нікому нічого злого не вчинила, одначе... вязниці, дозорець чи кат... хто може розібрати, де кінчається одно, а починається друге, — так тісно з нею сполучене?! А взагалі ж кожен памятав приказку: — „Не штовхайся близько до стосу, щоб часом не затлілось і на тобі“.

І от, тепер — йде Колюмба попліч і той невідомий третій. Куди? По що? — Нічого вона не знає й не розуміє, одначе в її душі нема найменшого страху, тільки надзвичайна, незнана досі тиша. Така дивна тиша, що нема в ній ані биття серця, немов все це — німий образ, без життя. Немов навіть це й не життя взагалі. Що ж тоді — смерть? І на думку про це слово „смерть“ — ніби на поклик той, закаптурений повернув назад голову й, кивнувши, притакнув:

— Так. Це — я.

Однак Емерль зовсім не страшно.

Смерть — так смерть. Ну, так що ж? Хіба ж вона не знала раніш, що смерть існує в світі? Що правда ще вона її не зустрічала. Але ж це неминуче! І нема нічого страшного в тім, що нині її побачила.

Та ж, видно, інакше про це гадала Колюмба. Раптом вона розгнівалась і сміливо шарпнула за руку „закаптуреного“.

— Не бреш, облудо стародавня! — гукнула голосно.

А смерть на те — нічого. Не образилась, лише затрималась і обернулась до них передом. Трохи навіть відкинула з чола каптур, показавши гострі риси білого обличчя, але не голого черепа. Було кощаве й стомлене.

— Тобто ж, як це: „не бреш?“ — запитала спокійно, трохи подумавши. — Аджеж я — єдина правда на світі! Бо ж я — одна дійсність. Починаючись з мента народження, я ж — властиво — є тим, що ви на землі звете життям, бо ж хто почав жити, той вже повільно вмирає...

Емерль уважно слухає й нітрохи не дивується тим словам. Але ж Колюмба рішучо не погоджується. І, немов той магістер богослов'я, що вже кілька разів його чула Емерль на вчених диспутах в фрейбурзькій катедралі, — почала тій Смерті доводити:

— Я знов кажу: брешеш! Бо щоб щось знищити, спочатку треба те „щось“ створити. Чи ж ти можеш щось створити?

Смерть ображено стягла свої тонкі уста й скривилась в призирилу гримасу.

— Я не творю нічого. Я лише нищу. І сила мого нищення безмежна. Ніщо не може встояти перед нею. Все падає на самий звук моїх кроків. Все тоне в тіні моїх крил.

Вона простягла вперед руки — і тїнь від широченних її рукавів укрила собою небо, землю й безодню безмежної імлі. Стало цілком поночі.

— Гляньте довкола! — пролунав голос Смерти, як тріумфальна фанфара, як мідяна сурма, гостро й невмолимо.

Емерль помітила, що пїтьма прояснюється й вона бачить безліч цвинтарів, руїн, грузів і незчислимі кількості людських та тваринячих трупів. На ті трупи падали все нові й нові, сотками, тисячами. Стемнілі від вогкості будови, зарослі мохом, зсувались. Обсипались цимбури товстелезних мурів, блискучі мечі червоніли іржою й зникали, дерева трухлявіли й порохніли, вянула й рудавіла трава та квіти. А над всім журливо плакав, скиглючи, як в бовдурі в завірюху, сумний вітер.

— Це все — моє діло. Моя перемога! — хвалилась Смерть, — а ти смієш казати — „брешеш“?!

В глибоко — запалих очах, що виглядали з-під каптура, палахкотіли тьмяні вогники, фіялові, холодної барви, й вгасали в смужці диму.

Та Колюмба схрестила на грудях руки й запитала знову ще з більшим викликом:

— І чи довго ще дуритимеш ти нас, безсоромна облудо?! Чи ж ти маєш силу знищити віру чи славу? Осягнення людського духа? Невмірущу поезію? Красу річей і почувань? Чи знищиш те, що кровю, стражданням і смертю здобули борці? Чи вчинеш так, щоб нове життя не повставало на руїнах, розві-

яних порохом? Брехня — всі твої слова, бо ніщо і ніколи не вмірає в природі. Бо по кожній смерті повстає нове життя, з кожного Вчора приходить Завтра, для котрого і Вчора — так само живе, а не мертво. Вмирання — лише перехід до нового існування, бо життя — вічне, бо воно є Рух, як навіть Рух є і все те, чим ти тут перед нами розхвсталась!...

І раптом імла, як пара в повітрі, розтанула у сяйві, що залило всю країну, котра стала видною довкола на тисячі гонів.

— Маєш правду, — прозгучав немов з повітря глухий голос Смерти. — Я не для тих, що можуть сміливо дивитись в мої очі й сказати з повним переконанням:

— „Тебе нема!“ Так, для тих Смерти немає!

Голос урвався, мов утопився в тій імлі, що знову спадала на землю.

—о—

Емерль вчула, що вся наскрізь просякла вогкістю, аж до кісток. Піднесла повіки, що враз так обважніли, мов дві кам'яні брили. Ні Колюмби, ні Смерти вже не було. Лише довкола згорталась сувоями липка, білява імла. З тієї імли виринув Емерлін батько. Він трусив її, мов грушку, за плече й, згадуючи всіх святих, допитував, чого вона тут і що робить?

Емерль, нічого не затаючи, розповіла все, що пережила, бачила й чула.

Потім майже слово в слово те ж саме переказувала кілька разів і суддям.

Але що-разу, коли вона про те розповідала, їй страшенно починала боліти голова й непереможно хотілось спати. І, дійсно, вона твердо засинала. Нарешті, заснула так, що спала аж п'ять тижнів, а прокидалась лише, щоб наїстись і знову впадала в непробудний сон.

Дівчину взяла під свою опіку добра мати Ерентруда, бенедиктинська абатиса, — в „заставу ж“ за неї поклала перед суддями свій абатський хрест і перстень.

Тимчасом, поки під лагідним і повним побожною дбайливістю доглядом абатиси повільно одужувала Емерль, процес відьми Колюмби ніяк не міг скінчитися. Противно: що далі він заплутувався все дужче. І всі ченці — інквізитори, що провадили цей процес, однодушно погоджувались на тому, що такої сили чарівниці вони давно не здивували.

На допитах вона звичайно мовчала, а коли ж і відповідала, то лиш до того моменту, коли мова заходила про Константина Анкцітцена: тоді нічим не можна було її примусити до відповіді. Коли ж озивалась, то завжди з незмінною „скромністю й пошаною, яка личить кожній жінці в присутності осіб духовних“, як це кілька разів було записане в протоколі брата-секретаря. Страху ж перед суддями не виявляла жадного, але й не вирікалась, що ходила на прогулянку з смертю, що часто бачить речі, невидимі людям іншим. Бо ж відповідала вона — „все це — речі — натуральні“, понеже, мовляв, кожна людина раз у житті

йде попліч з смертю, а всі люди на світі бачуть всі речі інакше. Судді навіть не знали, чи вона не глузує з них, коли, відповідуючи на повище питання, Колюмба зауважила:

— Один бачить далеко, аж рімзи на вежі катедралі, а от, найдостойніший отець інквізитор, дарма, що стоїть вона біля нього в п'ятох кроках, і її самої не бачить.

Коли вже не лишалось нічого випитувати й перевіряти, вирішили призначити остаточний присуд на день 23 січня. Про цю дату прохала мати абатиса, бо на цей день припадає свято мучениці Емеренціяни, святої патронки юної Емерль. І мати абатиса сподівалась від цього дня та від святої одкровення та прояву милосердя Божого. І мати абатиса не помолилась.

Дива почалися з першої години ночі з 22-го на 23-го січня. Саме влівніч Емерль розплющила очі й зовсім розумним поглядом оглянулася довкола. Слабим, але цілком певним голосом, вона насамперед попрохала святої сповіді та Причастя. „Одержима“ чи „зачарована“ та навіть і звичайна грішниця — річ видима — так би не поводитись. Коли ж ранком, вже заспокоєна в своїх побожних потребах, слухала псалми, враняшніх „Laudes“, яких читали їй сестри в присутності абатиси, — Емерль впала в екстазу. Це признав і кляшторний духовник, який був не тільки вченим богословом, але ж одночасно й лікарем-фізикусом.

Емерль лежала, мов мертва: без руху, без сердечних ударів і без віддиху. А тим часом усміхалась блаженним усміхом. На щічках, то розгоряючись, то пригасаючи, мов зоря на вранішньому небі, палахкотів румянець. Було безсумнівне, що душа дівчини покинула її тіло й перебуває в екстатичному захопленні біля її святої патронки. Румянець же в обличчі — не що інше, як далекий відблеск вічного світла.

—о—

З серцем, повним радістю, з душею переповненою хвали милосердю Божому поспішала мати Ерентруда на засідання святішого трибуналу. Всю її істоту сповняло радісне передчуття чуда, котре мусить дати незмірні радощі. На хвилину абатиса аж припинилась: чи не грішить вона? Чи ж годиться от так радіти, аж тремтить її старече тіло? Так сам же Патріярх її ордену, Святий Бенедикт, ясно сказав: — „Вкупі з анголами співайте хвалу Господеві!“ А хіба ж янголи не перебувають в постійній радості?..

Випав не зимовий, а правдивий весняний день, як це часами трапляється між обома святами святої Агнеси. Абатисі навіть видавалося, що в ясному небі співає жайворонок.

„Свята Агнеса ласкава випускає жайворонка з рукава“ — згадала абатиса народно приповістку й додала в думці — „Це — подарунок Св. Агнеси її молодшій сестрі — Святій Емеренціяні“.

І стара чорниця піднесла руки до неба. Вона не прохала й не благала — лише благословляла мудрість Божу, благословляла й обох святих — за те, що вони є тим, чим є.

Коли достойна мати Ерентруда вступила під низькі скле-

піння довгої, мов кам'яний мішок, салі трибуналу, серце її неначе заволоклося чорним серпанком, а думкою майнуло: „Тут зрозумієш слова: Христос зійшов у пекло“. Та ж не час був на побожні медитації. Тому вона відзначила ту думку в пам'яті, як на листочку записника — на потім.

Обвинувачена стояла в довгій „покутній“ сорочці з грубої ряднини, підперезана мотузом. Була боса, з обличчям, ніби вирізьбленим з мармору. Часами вона кашляла, й тоді складала руки на грудях. В куті, біля вікна пахолок, помішник катів, розпалював на жарівні вогонь. Вугілля шкварчало й чаділо.

З надвору, крізь зачинені загратовані вікна долітало незрозуміле белькотання, хлипання та нарікання, що часами переходило ніби в загрожуючі вигуки. Це лементував жebraвий Абель, що від якогось часу „жив“ під вікном суду й нічим його не можна було відціль відогнати. Тепер він твердив усе одно:

— Блаженна! Блаженна!

Й падав навколюшки перед кожним членом трибуналу, хапав їх за рясини й, то цілував краї одежі їхньої, то ясно загрожував, спинаючи до неба руки.

Мати абатаса сіла на призначене їй місце. І зненацька почувала себе так зле, ніби надходила її остання година. Шию їй душили завої, в скронях гуло. Бракувало повітря, вона була на межі млости. Тільки рукою показала на голову патерові Сальваторові-інквізиторові, котрий зрозумів її стан і звелів пахолокові відчинити вікно. Розуміючи, що на неї кепсько впливає повітря зачаджених судових підземеллів, він простяг їй посудину з свяченою водою, що стояла на столі.

Відчиненим вікном потягло чисте, тепле повітря, але ж з ним влетів і досить розбірний стогін Абельів:

— Кривдять блаженну, кривдять!

Ніби крізь заслону, або дуже здалеку вчула мати Ерентруда інквізиторів голос, сухий і нечувствений:

— Дівчино Колюмбо! Понеже розум і докази людські не можуть розяснити, чи справді ти грішна чаруванням та приятельством з дияволом, вирішили ми в-останнє піддати тебе суду Божому.

Колюмба помалу кашляла, схрестивши руки. Очі блукали десь далеко, а уста шепотіли молитву. Вона як би вже не належала до живих.

Абатиса низько схилила голову. З її очей одна за одною спливали сльози.

Німа тиша огорнула всю залу. Тільки гикаючий плач Абельів, як ридання немічної дитини, наповняв повітря.

Раптом щось впурхнуло в одчинене вікно: немов хтось вкинув з розгону камінь. Але заля наповнилась шовковим шелестінням та мигтінням м'яких крил. З якусь мить птах затріпотів над великим чорним круцифіксом, що стояв на столі перед суддями. Але враз зірвався, пурхнув був у темний кут, де курів горн, а відтіль стрілою кинувся на Колюмбу й зарився їй на

грудях в широкий рукав сорочки. Було цілком незрозуміло: відкіль взимку могла взятись тут дика горличка? Тим часом, мов осяяна світлом, Колумба взяла пташка на руку й легенько погладила її. Горличка тремтіла крильцями, але не лякалась і не тікала. Майже вже скарана смертю дівчина й такий же безсилий пташок тулилися одно до одного в цім страховиннім оточенню. Проти всього того важкого й твердого, що було довкола них, вони видавались безконечно безсилями, немов з павутини зітканими, створіннями.

Судді мовчали. І тоді прудко підвелась абатиса. Вона говорила про ясне чудо. Про свою, вперед оповіщену, видину голубки й горлички, про Святу Емеренціяну та видиму ознаку Божої милости до чистої дівчинки Емерль.

— Не всі сні суть віщі, й вірувати кожному снові було б однаково, як вірити в чарівні дитячі казки. Але ж чи не часто бачимо волю Господню, обявлену людям у снах? Обминаю пророчий сон праотця Якова, поминаю сні Йосифа Єгипетського, не торкаюсь взагалі Старого Закону, але згадаймо лише, як найсвятіший з смертельних, той, кого Господь вибрав за охоронця Сина свого Єдинородного на землі, святий Йосиф тричі пізнавав зі снів волю Божу. Згадаймо багатьох інших святих, от, наприклад, хоча б Святого Полікарпа, єпископа Смирнського, якому Господь послав сон, ніби святому горить подушка під головою, й зрозумів св. Полікарп, що є то йому вість про упалення на стосі.

Я — лише многогрішна й недостойна служебниця Божа, але ж з волі Господньої поставлено мене на варті біля отари Св. Бенедикта. Довго живу вже я на світі цім, й не раз ставалося мені, що сном віщим відповідав і мені — грішниці милостивий Господь, як в молитвах благала я Його помочі в справах родинних святого нашого Патріярха. Хто знає, чи не Божою волею натхнена будши, викупила я святими ознаками гідности абатської — хрестом та перстеном пастирським — цю заблудшу овечку? До життя кляшторного готувалась вона. Може ж у габіті Святого Бенедикта не тільки спокутує вона провини свої, але ж придбає й заслуги небесні? — Колумба — наймення її. Голубку-колюмбу і я бачила у видині своїй. Голубка ж була й то, що сповістила святого Патріярха нашого про душу святої сестри його Схластики, що взято її на небо з нашої землі.

Судді праведні! Чи ж не сказано в святолу письмі, що не бажає Господь смерти грішника, а щоб покаявся він?..

Всі уважно слухали. Залізні цеглини вже давно почорніли, а горна перестали куріти, замовкли Абелеві хлипання. Здавалось, що сірі кам'яні склепіння, мов старечі рамена, натруджені тягарем довголітньої праці, схилились ще нижче.

Раптом відчинились оковані бокові двері судової залі. Узброєний алебардою вартівець, намагаючись стлумити чавкання важких своїх черевиків, наблизився до брата-секретаря й передаючи йому загорнений сувой, запечатаний двома восковими пе-

чатками на довгих шнурках, промовив кілька слів, показуючи позад себе на двері великим пальцем своєї великої руки. Брат секретар притакнув головою й негайно передав листа патерові Сальваторові.

Голова трибуналу впізнав відразу печатку франтишканського кляштору під Фрейбургом, як і персональну печать патера Герхарда, гвардіяна. Під адресою й найменням „Найславнішого та найвченішого“ патера Сальватора, стояло аж тричі підкреслене: „Негайно. Хоча б і в судовій залі. У власні руки.“

Патер Сальватор враз розгорнув пергамент, глянув на підпис й затримав погляд на останнім реченню: *sicut filius prodigus, qui mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est.*

Зміст листа цілком зміняв увесь хід процесу. Спадали як чорна імла під блиском соняшнього проміння всі обвинувачення в чарівництві, всі підозрення в справі зникнення Константина Анклітцена й почасті проливали світло на судову хибу в процесі фрау Тільде, що впала жертвою своєї надмірної балакучости, про що попереджав її „печений чорт“.

Патер Герхард повідомляв, що новий брат його кляштора фратер Бертольд, в світі — Анклітцен є одним з найулюбленіших синів його, свідчить і чернечим і лицарським словом та рішуче стверджує, що його колишня товаришка по студіях у алхіміка Брудерганса, Колюмба Тільде нічого лихого проти нього, тоді ще юнака Константина, й на думці не мала, на життя чи на спасіння душі його ніяк не сягала, в жадних чарах магії ані в стосунках з діяволом ніколи запідозрена не бувала. Навпаки, завжди була дівчина побожна, цнотлива, мовчазна, в добрих науках пильна й за згодою матері своєї, дарма що жінки темної та на язик нестриманої, готувалася до кляшторного життя.

Патер Сальватор встав і розгорнув Євангелію.

— „Дівчино, де ж судді твої?“ — запитав він євангельським текстом, і в голосі його прозвучала якась тепла нотка.

Абатиса глянула на нього й здивувалась: промінь блілого ще, однак вже весняного сонця падав на його обличчя. Раніш вона не помічала, що це старе обличчя було таке знищене. Щоки — мов прориті слізьми, колись ясні — може сині, може сірі — очі були безбарвно каламутні. Від всієї його постати віяла безмірна втома.

— „Ніхто не осудив тебе?“ — вже знову без чуття питався далі його голос.

— Ніхто, отче! — тихо, але ясно відповіла Колюмба. — Ніхто!

— Так і я не осуджую тебе. Вибач ти провини невірні наші. Вибач, як і ми вибачаємо тим, хто кляне нас, слуг Божих, що повинні стерегти Святу Його Церкву.

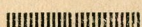
Сподівання матері Ерентруди більш ніж справдилось: вона почувала таке щастя й таку радість, яких — здавалось — ще ніколи не зажила в своєму довгому життю. Тепер вона везла з собою врятовану від смертельного вогню та морозу світського

життя чисту голубку, — „нову бджолу Божу до свого вулика“, як казав святий Антоній-Пустинник. Колумба тепер мала змогу всамперед замолити гріхи — вільні й невільні — своєї нещасної матері.

В кляшторі стару черницю чекала додаткова радість. Емерль що вчувала себе майже дужою, сповістила, що батько, котрий саме сьогодні її відвідав, дав свою згоду, щоб і вона лишилась в кляшторних стінах.

Щоки абатиси були цілком мокрі від сліз, очі побожно дивились на чудотворний образ Богоматері, але уста безпереривно сміхались: її радість внутрішня не могла не виявитись на-зовні.

— Істину співає псальмопівець, кажучи: „Ранком, перед сніданням посилаєш Ти, Господи, людині спробу тяжку. І перш, як заходить вечір, вже потішиш її“, — повторювала мати Ерентруда увесь той щасливий для неї й всього кляштору день.

Д. Скитський.

До методології історії літератури Мих. Грушевського.

„Історія української літератури“ Михайла Грушевського, доведена в п'ятох томах¹⁾ до початку XVII ст., носить на собі нестерті сліди небуденної особистости автора: енергія слова, глибока умова культура, ширина погляду, сміливість у висновках і несподіваних паралелях, оригінальність думки, а при тому величезна ерудиція — це все прикмети, що надають творові незмірної ціни та приковують увагу читача й побуджують думку до праці. Грушевський мав три великі дари природи, що дуже рідко виступають разом: хист аналізу, що так блискуче виявився напр. в аналізі літописів; хист синтези, завдяки якому охоплює великі цілості та вишукує провідні ідеї епох; врешті інтуїцію, що дає йому змогу збагнути внутрішню значність фактів та добачити звязки, невидні для кого іншого.

Під оглядом багатства матеріалу й проблем, а також методи займає історія літератури Грушевського окреме місце серед українських праць з тієї ділянки. Одначе слід заздальгідь зазначити, що в теоретичній підбудові твору помітні деякі риси несутільности. Історик літератури стоїть перед завданням: або відтворити літературне життя минулих віків з усіма його величинами без уваги на те, чи лишили вони чи не лишили по собі відгомін у дальшому розвитку літератури, і таким чином перенести нас у кожний момент минулого, примусити минуле промовляти до нас своєю мовою (на такому становищі стоїть проф. Сорбони D. Mognet); або він бере на увагу тільки те, що було велике й творче в минулому, що мало здатність запліднювати

¹⁾ тт. I—III появилися у Львові 1923 р., IV і V. у Києві 1925 і 1927 р.